

Mohira ANKABAEVA,

JDPU "Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va amaliyoti kafedrası" o'qituvchisi, erkin tadqiqotchi

E-mail: ziyadullag@bk.ru

JDPU professori, filologiya fanlari doktori (DSc) U.Jumanazarov taqrizi asosida

THE LIFE AND LEGACY OF KHOJAMNAZAR GOYBINNAZAR'S SON HUVAIDO

Annotation

In this scientific article, the life and creative legacy of Chimyan mystic, Sufi poet Khojamnazar Huvaído is analyzed from the perspective of literary history.

Key words: Poetics, politics, thinking, spirituality, mysticism, pir, genealogy, Chimyan, Fergana, Afaqkhoja, Khojamnazar, caravanserai, pir, murid, oirots, Samarbanu, ghazal, mustahzad, musaddas, devan, Saqib, Siraji, Sheikh, Qutb, Sunnah.

ЖИЗНЬ И НАСЛЕДИЕ ХОДЖАМНАЗАРА ГОЙБИННАЗАРА, СЫНА ХУВАЙДО

Аннотация

В данной научной статье с позиций истории литературы анализируется жизнь и творческое наследие чимийского мистика, суфийского поэта Ходжамназара Хувайдо.

Ключевые слова: Поэтика, политика, мышление, духовность, мистика, учитель, генеалогия, Чимьян, Фергана, Афакходжа, Ходжамназар, караван-сарай, учитель, последователь, ойроты, Самарбану, газель, мустахзад, мусадды, деван, Сакиб, Сироджи, шейх, кутб, Сунна.

XOJAMNAZAR G'OYIBNAZAR O'G'LI HUVAYDO HAYOTI VA MEROSI

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada chimyonlik mutasavvif, so'fiy shoir Xojamnazar Huvaydo hayoti, ijodiy merosi adabiyotshunoslik tarixi nuqtai nazaridan tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Poetika, siyosat, tafakkur, ma'naviyat, tasavvuf, pir, nasabnoma, Chimyon, Farg'ona, Ofoqxoja, Xojamnazar, karvonsaroy, pir, murid, oyrotlar, Samarbonu, g'azal, mustahzod, musaddas, devon, Soqib, Sirojij, shayx, qutb, sunnat.

Kirish. Milliy mustaqillik va yangicha siyosiy tafakkur sharofati bilan qaytadan kashf etilayotgan xalqimiz ma'naviyatining azim va hayotbaxsh sarchashmalaridan biri Xojamnazar G'oyibnazar o'g'li Huvaydoning boy va serqirra badiiy-poetik merosidir. XVIII asr tasavvuf adabiyoti va falsafasining yirik namoyandasi sifatida tanilgan Huvaydo Farg'ona tumanidagi Chimyon qishlog'ida tavallud topgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Faxriddin Eshon Xokiy (Huvaydoning chimyonlik chevarasi)ning "Nasabnomai eshon Huvaydo" asarida yozishicha, Huvaydoning ajdodlari asli o'shlik bo'lib, otasi G'oyibnazar eshon o'ziga pir tutinib, qashqarlik Ofoqxoja (vafoti 1695 yil) dargohiga borgan va o'ttiz yil uning xizmatida bo'lib, undan tasavvuf sirlarini o'rgangan. So'ng Ofoqxojaning marg'ilonlik o'g'li Xoja Muhyi Ahmad (xalq orasida Poshsho pirim nomi bilan shuhrat topgan) huzuriga keladi. Chimyon qishlog'ida uy-joy qiladi va uning xonadonida Xojamnazar dunyoga keladi.

Huvaydo o'zining "Rohati dil" manzumasi (dostoni)ning "Sababi nazmi kitob" bobida o'zining tarjimai holi haqida shunday ma'lumot beradi:

Kaminaning oti Xojamnazardur,

Atosining oti G'oyibnazardur.

Nasabda O'shiyu mavludi Chimyon

G'aribu xoksoru dil parishon.

Shuningdek, shoir mazkur devonga kiritilgan bir g'azalida:

Xojamnazar osiyg'a qo'ydim Huvaydoni laqab,

Bul g'aribi mustamandni shahri Chimyondin tila...-

deb yozadi.

Roboti ko'hnaga – eski karvonsaroy bo'lmish dunyoga XVIII asrda yana bir Alloh oshig'i Huvaydo kelgan bo'lib, butun olamni yaratgan Parvardigorga hamdu sano aytib, uning rasuli Muhammad Mustafoga durudu salovotlar aytib, jahon ummati Muhammadga baxtu saodat tilab, bandalarni ezgu ishlariga chorlab, she'riyat osmonida to'lin oydek porlab bir shoir yashab o'tdi. Bu shoir naqshbandiya tariqati murshidlaridan G'oyibnazar o'g'li Huvaydodir. Uning otasi G'oyibnazar XVII - XVIII asrlarda Markaziy Osiyo mintaqasida piri komil deb, dong taratgan Hidoyatulloh shayx Yusuf o'g'li – Ofoqxojaning muridi, Farg'ona vodiysidagi xalifalardan edi.

Bir kun Ofoqxoja (rahmatullohi alayhi) o'z muridiga "Sen farzand ko'rsang, otini Xojamnazar qo'y, mening nazarim andadur" deb xushxabar berdilar.

Yorkent va Jung'oriya (oyratlar yoki qalmoqlar) davlatlarining amaldagi podshohi, eshon Ofoqxoja hazratlari 1693 yili vafot etadi. Oradan 5- 6 yil o'tib G'oyibnazar o'g'il ko'rib ismini Xojamnazar qo'yadi. U paytda G'oyibnazar O'shda yashar edi. Keyinchalik u Farg'onaning Chimyon qishlog'iga ko'chib kelib, madrasa va xonaqoh ochib mudarrislik bilan mashg'ul bo'lgan.

Yaxshilar sharofati shu bo'lsa kerakki, bugungi Chimyon bevosita Huvaydo nomi bilan birgalikda tilga olinishida ham o'ziga xos fayziyoblik ma'nosi bordir. Huvaydo ta'lim – tarbiyani o'z otasidan olgan. So'ng Qo'qon madrasalarida tahsil olib, o'z qishlog'iga qaytib, mudarrislik qilgan, she'riy ijod bilan mashg'ul bo'lib g'azallar bitgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Shoirning o'g'li Holmuhammad eshon o'z davrining qutbi edi. U zotning o'g'li Mavlaviy Sirojiddin Sirojij taxallusi bilan baytu g'azallar bitgan tariqat yo'lbo'shchisi edi. U kishining o'g'li Salohiddin Soqibiy hazratlari tariqat piri bo'lib, tariqat amaliyotiga bag'ishlangan risola va qo'lyozmalar yozib qoldirgan musannif alloma edi. Bu buzrukvorlar naqshbandiya tariqati davomdorligi uchun zahmatlar chekib, muridlarga ixlos bilan saboq va tarbiya berib kelganlar. Soqibiyning "Ma'muloti Soqibiy" (Soqibiyning joriy qilinadigan amallari) risolasi naqshbandiya suluki soliklari uchun qo'llanma sifatida yozilgan. Salohiddin hazratlari muridlarga vazifalar berar ekan, o'z fikrining isboti uchun Huvaydo g'azallariga ham ko'p o'rinlarda murojaat etgan.

Xojamnazar Huvaydo boshlang'ich diniy maktab (dabiston)da toliblarga ilm beradi, hunarmandchilik bilan shug'ullanadi; rasululloh sunnatlari, naqshbandiya g'oyalari to'la amal qilib, podsholarga yaqin bormay, xonlik poytaxtidan olisdagi chekka bir qishloq – (o'zining ta'бири bilan aytganda) "shahri Chimyon"da xuddi Bahouddin Naqshband singari faqirona hayot kechiradi.

O'zining avliyolik sifatlarini odamlarga oshkor qilishni hohlamaydi. Kichik zamondoshi Noseh Chimyoniyning yozishicha, Xojamnazar Huvaydo har doim nafsi ammora va shaytonlarga qarshi murosasiz jang qiladi, Ibrohim Adham singari mard Xudo bo'lishga intiladi. Samarali ijod qilib, o'zidan boy meros qoldiradi. Hijriy 1194 (1780) yili olamdan o'tadi.

Avvalo, buyuk so'fiy – avliyolar o'zlariga ayon bo'lgan ilohiy ilm va ma'rifatni zamondoshlaridan sir saqlashga, Allohning rizoligi va xushnudligi yo'lida qilgan xayrli va savobli amallarini elga ko'z – ko'z qilmaslikka, kamtarona va faqirona hayot kechirishga intilganlar. Zero, el ko'zi oldida shuhrat qozonishni ofat deb hisoblaganlar. Muhammad payg'ambar sunnatlariga, naqshbandiya tariqati g'oyalari, og'ishmay amal qilgan So'fi Olloyor, Boborahim Mashrab singari Xojamnazar Huvaydo ham zamondoshlariga botiniy olamida ro'y berayotgan tug'yonlari va o'z "Men"ligini oshkor etishni aslo istamagan; ikkinchidan, Huvaydo xonlik poytaxtidan ancha olisda – Farg'ona vodiysining Pomir – Oloy tog' etaklarida joylashgan Chimyon qishlog'ida diniy ilm va tasavvuf g'oyalari targ'ib etdi va halol mehnati (hunarmandchilik) evaziga kamtarona hayot kechirdi.

Baxtli tasodif tufayli Huvaydoning shogirdi Noseh Chimyoniy (vafoti 1798) tomonidan Huvaydo vafotiga bag'ishlab yozilgan "Tarixi vafoti hazrat Eshon Huvaydo" asari hamda Huvaydoning chimyonlik chevarasi Faxriddin Eshon Xokiy (1832-1919) qalamiga mansub "Nasabnomai Huvaydo quddusa sirrixul aziz" asari, shuningdek, Xojamnazar Huvaydoning "Rohati dil", "Sulton Ibrohim Adham qissasi" va devoniga kiritilgan asarlarida berilgan o'z tarjimai holiga doir ma'lumotlar Huvaydoning tarjimai holini tiklashda asosiy manbalar hisoblanadi.

Huvaydo o'z davrining farzandigina emas, balki butun Sharq musulmon olamining ulug' mutafakkiri sifatida milliy ma'naviyatimiz tarixida alohida o'rin tutadi. Chunki uning asarlari xalqimiz tarixidagi eng og'ir va uqubatlil davr bo'lgan XVIII asrda ro'y bergan mushkul muammolarni hal etishga, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy tanazzul asoratlarini bartaraf etishga bag'ishlangan edi.

Tahlil va natijalar. Huvaydodan bizga bir devon meros qolgan. Uning sulolasidan yetishib chiqqan Sirojiiy, Salohiddin Soqib, Samar Bonu kabi iste'dodli shoirlar adabiyotimiz tarixida yorqin iz qoldirdilar. Salohiddin Soqib bobosi merosini mukammal devon holda shakllantirib, qayta ko'chirtirib qoldirgan.

Devon mutolaasida Huvaydo g'azal, mustazod, ruboiy, chiston kabi ruh bob she'r turlari, masnaviy singari katta nazm namunalarining mumtoz ustasi sifatida namoyon bo'ladi. Huvaydo g'azaliyoti asosan oshiqona, orifona ruhdagi g'azallardan tashkil topgan. Oshiqona g'azallarda ishq komil yo'lida insoniy kamolot sari sabot bilan intiluvchi oshiq kechinmalari va qiyofasi ta'sirchan tasvirlangan. Orifona g'azallarda esa, Huvaydo donishmand faylasuf siymo sifatida gavdalanadi.

Akademik Vohidov Zohid Huvaydo she'riyatini tahlil etib yozadi: ... u o'z qalami va badiiy ijodi bilan hayotni keng qamrab olishga, har bir muhim masalaga o'z munosabatini bildirishga o'z zamonining hozirjavob shoiri bo'lishga intildi. Uning ijodida insonning, xalqning olijanob xislatlaridan va vatan tabiati go'zalliklaridan tortib, to davr chirkinliklari, odam qiyofasidagi yovuzlarning razil qilmishlariga qadar butun voqelik o'zining barcha ziddiyatlari, ilg'or an'analari va zaifliklari bilan aks etdi.

Huvaydoning ijodiy merosi XX asr boshlarida G'arb olimlarining e'tiborini jalb etgan va ana shu qiziqishning ilk samarasi sifatida nemis sharqshunosi Martin Xartmanning, rus sharqshunosi M.F.Gavrilovlarning tadqiqotlari dunyoga kelgan.

XX asr boshlarida Huvaydo kulliyotining "Kitobi eshon Huvaydoyi Chimyoniy" nomi bilan Istanbul, Qozon va Toshkent bosmaxonalari ko'p marta nashr qilinishi va g'azallari barcha mo'tabar bayozlarga kiritilishi ham xalqimiz tomonidan Huvaydo g'azallarining katta qiziqish va tashnalik bilan mutolaa qilinganligidan guvohlik beradi.

Huvaydo beva – bechora, miskinlar manfaatini himoya qildi, bir g'arib ko'nglini shod qilishni, mashaqqat chekib Ka'bani ziyorat qilishdan afzal deb bildi:

Bir g'arib ko'nglini shod aylasang,

Yo'l bosib, Ka'ba sari bormoq abas.

Shoir ilgari surgan, aytmog'chi bo'lgan fikrlarning eng yuqori cho'qqisi Ibrohim Adham hikoyatida mujassamlashgan. Undagi mazmun sayyor syujetga asoslangan. "Ibrohim Adham hikoyati"da – behad mol – dunyoga ega bo'lgan, boylik, toju taxt, rohat – farog'atda yashashdan voz kechib, faqirlik yo'lini tanlagan Balx hokimi qissasi hikoya qilinadi. Quyidagi bir bayt Ibrohim Adham tutgan maqom haqida tasavvur bera oladi:

Seni deb taxtu baxtimni kechibman,

Ki, men vahdat sharobidan ichibman.

Bu so'zlardan Alloh yodi uchun taxtu baxtidan voz kechgan, ilohiy birlikka musharraf bo'lgan muqaddas oshiq ma'naviyatini anglash mumkin.

Huvaydo hayotligida devon tartib etmagan bo'lsa – da, bu xayrli ishni uning avlodlari oxiriga yetkazdilar. Shoimning chevarasi Hoji Salohiddin Soqib va Mirza Hakim ibn Marg'iloniyalar tartib etgan Huvaydo devoni boshqa mualliflar tuzgan devonlarga nisbatan to'liqroq va mukammalroq hisoblanadi. Bu devonga shoirning 351 g'azali, 28 ruboiysi, 41 to'rtligi, 3 muxammasi, 1 musaddasi va 3 masnaviysi kiritilgan. Ammo professor I.Abdullaev va dotsent Q.Ro'zmatzoda nashrga tayyorlagan Huvaydo devonida yozilishicha, Salohiddin Soqib tomonidan tartiblangan va Muhammad Shohmurod kotib ko'chirgan hamda Toshkentda 1907 yilda chop etilgan devonda shoirning 374 g'azali, 100 dan ortiq murabba va ruboiysi, 3 ta muxammasi, bir musaddasi, bir musammani hamda 2 mustahzodi jamlangan.

Xulosa va takliflar. Huvaydo – mustaqil ovozga va uslubga ega bo'lgan iste'dodli shoir. U badiiy ijodning bor imkoniyatlaridan foydalangani holda o'z asarlarida xalqparvarlik, vatanparvarlik kabi hayotbaxsh g'oyalarga umrbod sodiq bo'lib qoldi.

XVIII asr tasavvuf adabiyotining ulkan namoyandasi bo'lgan Huvaydo Chimyonda tug'ilib, 72 yil umr ko'rgan, ulug' zotning otasi Sharqiy Turkistonda mashhur bo'lgan Ofoqxojaning va u kishining o'g'li Yusufxojaning muridi Farg'ona vodiysidagi xalifalaridan edi. Shuningdek, Ofoqxojaning nazari bilan Huvaydoga Xojamnazar ism qo'yilgan edi. Asli o'shlik bo'lgan bu oila Chimyon qishlog'iga kelib, xalqni ruhiy tarbiyalaydi, madrasa, xonaqo ochadi va mudarris bo'lib, islomiy savodini chiqargan. G'azallar "Rohati dil", "Ibrohim Adham" kabi dostonlar yaratgan.

ADABIYOTLAR

1. Xojamnazar Huvaydo. Devon. –T.: Yangi asr avlodi, 2005.

2. Xojamnazar Huvaydo. Rohati dil. –T.: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1994.
3. To‘plab nashrga tayyorlovchi va so‘zboshi muallifi Ikromiddin Ostonaqul. Avliyolar sultoni Turonlik valiyalar. –T.: Yangi asr avlodi, 2004.
4. Qodirqul Ro‘zmatzoda. Xojamnazar Huvaydo diniy-mistik qarashlarining XVII-XVIII asrlar Markaziy Osiyo tasavvufi rivojida o‘rni. Falsafa fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T.: 2020.
5. Huvaydo. Rohati dil. Ibrohim Adham. –T.: Navro‘z, 2011.
6. Zohidov Vohid. Hayotbaxsh badiiyat taronalari. Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1975.
7. Xartmann Martin. Huvaydoning chig‘atoycha devoni / nemis tilida/. Berlin, 1902.
8. Gavrilov M.F. Sredneaziatskiy poet i sufiy Xuvaydo. –T.: 1927.
9. Xojamnazar Huvaydo. Devon. Toshkent. “Yangi asr avlodi”, 2017.
10. Adizova Iqboloy. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. –T.: Fan, 2006.
11. O‘zbek adabiyoti tarixi. 3- tom. – Toshkent: Fan. 1978.